

Olga Kosteletska

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5268-0277>

Жінка як носій культурної спадщини: погляди Софії Русової та Марії Конопницької

A woman as a bearer of cultural heritage: views of Sofia Rusova and Maria Konopnytska

Abstract

This article examines the role of women as bearers of cultural heritage from the perspective of two prominent Ukrainian and Polish figures: Sofia Rusova and Maria Konopnytska. Their contributions to the formation of national identity through educational and literary activities are analyzed. The study highlights the significance of women's role in the preservation of cultural traditions and identifies unresolved issues requiring further study. The article aims to systematize the views of both figures and assess their relevance in contemporary contexts. It highlights the importance of women's participation in the preservation of cultural heritage and suggests directions for future research. By examining Rusova's pedagogical legacy and Konopnytska's literary work, the article identifies common themes in their thinking, such as the promotion of women's voices in society and the need for education as a means of strengthening national consciousness. The findings highlight that women have historically played a decisive role in the formation of cultural identity and their contribution remains vital in addressing contemporary challenges related to cultural preservation.

Keywords: cultural heritage, Sofia Rusova, Maria Konopnytska, national identity, education, literature, gender roles, Ukraine, Poland.

Мета і завдання статті. Метою статті є аналіз поглядів Софії Русової та Марії Конопницької на роль жінки в збереженні

культурної спадщини. **Завданнями** є: вивчення педагогічної спадщини Софії Русової; аналіз літературної діяльності Марії Конопницької; визначення спільних рис у поглядах обох діячок.

Об'єкт дослідження: роль жінки як носія культурної спадщини в суспільстві, відображена в ідеях Софії Русової та Марії Конопницької.

Предмет дослідження: погляди Софії Русової та Марії Конопницької на роль жінок у збереженні та передачі культурної спадщини, їх трактування материнства, освіти, громадської та культурної місії жінки.

Вступ

Культурна спадщина є однією з основних цінностей, які відображають ідентичність народу. У цьому контексті жінка займає особливе місце як носій моральних, духовних та культурних цінностей. Софія Русова та Марія Конопницька були тими діячками, які спрямовували свою активність на збереження та розвиток скарбів національної культури. У статті ми розглянемо їхні погляди та внесок у сферу освіти та культури.

Значення ролі жінки в суспільстві та у сфері культурної спадщини неможливо переоцінити. Натхненні й прогресивні ідеї Софії Русової (української громадської діячки, педагога та письменниці) та Марії Конопницької (польської письменниці, поетеси та громадської діячки) демонструють, що жінка спроможна не лише передавати культурні традиції, а й створювати їх заново, активно формуючи простір гуманітарного спільного світу.

Жінка завжди була важливим носієм культурної спадщини, адже саме вона передає традиції, цінності та знання наступним поколінням. Жінка в українській культурі важлива як символ материнства, сімейного та домашнього затишку. Українська культура пов'язана зі звичаями та традиціями, які передаються з покоління в покоління. Жінки також ставали учасницями національно-визвольних рухів, метою яких була боротьба за незалежність

і волю України та Польщі. Сучасна жінка в цих країнах може розвиватися та досягати успіху в різних сферах життя, але вона продовжує залишатися берегинею домашнього вогнища.

Науковці досліджують образ жінки в українській культурі та його вплив на формування суспільства, відзначаючи, що він містить риси духовної глибини, поваги до традицій і багатство духовного світу, а також відіграє важливу роль у вихованні нового покоління та збереженні сімейних цінностей.

Водночас науковці зазначають, що стереотипне уявлення про місце жінки в українській культурі може призвести до дискримінації та обмеження прав жінок. Образ жінки має певні особливості та історичне коріння, зокрема жінку традиційно уявляли як носія традицій і звичаїв. Наприклад, образ матері в українській культурі виник у зв'язку зі значенням материнства та духовними традиціями українського народу. Відповідно, материнство стало символом любові та духовної глибини. Водночас науковці також зазначають, що стереотипне уявлення про роль жінки в українській культурі може втілювати певні негативні стереотипи та упередження щодо жінки. Тому дослідження ролі жінки в українській культурі є важливим завданням для продовження перегляду традицій та уявлень про гендер у сучасному світі та показу можливостей для жінок у всіх сферах життя.

Сьогодні, коли культурна асиміляція загрожує національній ідентичності, роль жінок стає ще більш актуальною. Значущими є погляди видатних діячок – Софії Русової та Марії Конопницької. Обидві жінки вплинули на розвиток української та польської культур та освіти, підкреслили важливість жіночого голосу у формуванні національної свідомості.

Постановка проблеми. Проблема жіночої постаті у збереженні культурної спадщини є багатоплановою і потребує комплексного аналізу. Жінки традиційно виконують функцію виховательок, які передають знання і традиції. Однак зараз виникають питання адаптації традицій до змінюваного соціального фону. Також виникає питання форм вираження культурної спадщини, які можуть бути запропоновані жінками.

Аналіз досліджень. Софія Русова (1879–1940) була українською педагогинею і активісткою, вплинула на розвиток української освіти. Її праці „Дошкільне виховання”¹ та „Націоналізація дошкільного виховання”² наголошують на важливості національного виховання для формування свідомості дітей. С. Русова вважала, що жінки повинні бути учасницями освітнього процесу, оскільки вони мають можливість впливати на формування національної ідентичності через виховання дітей. Огляд досліджень творчого доробку Софії Русової свідчить про значний інтерес до її особи та діяльності, який виник на початку ХХ століття. Перші огляди, рецензії та коментарі з’явилися в періодичних виданнях „Украинская жизнь”, а також у буковинських і галицьких часописах („Каменярі”, „Літературно-науковий вісник”). У 1913, 1914 та 1918 роках у „Літературно-науковому віснику” була опублікована присвячена Софії Русовій трилогія Н. Романович-Ткаченко „Мандрівниця”, яка містила факти з її біографії.

Найбільше публікацій про Софію Русову з’явилося в 1920–1930-х роках у західноукраїнських виданнях, де Л. Білецький, Д. Дорошенко та інші висвітлювали її внесок у національну освіту і педагогічну думку, розглядали її як взірць для молодших поколінь³.

У міжвоєнний період перші спроби наукового осмислення місця Русової в українському національному державотворенні були здійснені за межами України: на Далекому Сході К. Слоновською, у США Б. Залевським та в Чехословаччині В. Лашенком. У другій половині ХХ століття з’явилися публікації представників української діаспори В. Єрмоленко та Н. Ліндфорс-Михалевича⁴.

¹ S. Rusova, *Doshkilne vykhovannia*, Katerynoslav 1918, s. 63.

² S. Rusova, *Natsionalizatsiia doshkilnoho vykhovannia* [v:] „Svitlo”, 1913, kn. 5, s. 21.

³ F. Biletskyi, *Zhanrova svoieridnist realistychnoi povisti*, Dnipropetrovsk 1975, s. 62

⁴ *Sofia Rusova – pedahoh, derzhavnyi diiach, prosvitytel: do 155-richchia vid dnia narodzhennia*: biobibliohr. pokazhch, uporiad. A. Dorkenu, T. Loha; nauk. red. P. Rohova, A. Dorkenu; nauk. konsultant, avt. vstup. st. Ye. Kovalenko, Kyiv 2010, s. 6–7.

Початки русовознавства в незалежній Україні пов'язані з розсекреченням архіву Русової у 1990 році. Від 1992 року її творчість стала частиною навчальних програм з історії педагогіки, а в 1994 році концепція української національної школи Русової була включена до лекційного курсу „Історія української школи і педагогіки”.

В останні роки після відзначення 140-річчя від дня народження Русової у 1996 році, з'явилися нові наукові праці, які аналізують її громадсько-педагогічну діяльність і основні ідеї. Відбулися конференції та педагогічні читання в різних містах України, що сприяло поверненню її імені в українську освітню практику.

Дослідження І. Пінчук („Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової”) та інших учених розкривають складові її педагогічної спадщини. Проте більшість сучасних праць фокусується на діяльності просвітительки на рідній землі, тоді як еміграційний доробок залишається недостатньо дослідженим⁵.

Аналіз досліджень творчості Марії Конопницької демонструє її внесок у польську та українську літературу, а також значення її ідей у процесі соціально-культурних змін кінця XIX – початку XX століття.

У статті Юлії Булаховської „Леся Українка і Марія Конопницька (порівняльно-типологічне зіставлення)” (2010) розглядається творчість обох письменниць, їхні спільні теми і мотиви. Авторка підкреслює, що обидві письменниці приділяли багато уваги темі дитинства й використовували фольклорні елементи у творчості. Ю. Булаховська також зазначає, що їхні твори відображають глибоке розуміння соціальних проблем свого часу, зокрема бідності та нерівності⁶.

Володимир Пачовський у статті „Творчість М. Конопницької в перекладах на українську мову” (1956) аналізує вплив перекла-

⁵ I. Pinchuk, *Osvitnia diialnist i pedahohichni pohliady S. Rusovoi*: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01, Kyiv 1994, s. 201.

⁶ Yu. Bulakhovska, *Lesia Ukrainka i Mariia Konopnitska (porivnialno-typolohichne zistavlennia)* [v:] „Slovo i Chas”, 2010, №12, s. 40–45.

дів творів Конопницької на українську літературу. Переклади сприяли популяризації її творчості серед українських читачів і виокремили важливість міжкультурного діалогу. Пачовський вважає, що Конопницька стала вагомою фігурою для українських авторів, оскільки її теми і мотиви знайшли відгук у серцях українців⁷.

У збірці „Співачки зорі провідної: Леся Українка та Марія Конопницька” (2002), упорядкованій Ярославом Павлюком, досліджуються вірші обох авторок, що підтверджує їхній вплив на літературу та культуру. Ця збірка підкреслює спільність у тематиці та стилі, а також значення жіночого голосу у літературі⁸.

Іван Франко у своїй статті „Марія Конопницька” (1981) аналізує творчість письменниці через її патріотизм та соціальну свідомість. Він відзначає, що Конопницька була „поетесою польського народу”, зосереджуючись на її здатності відобразити життя селянства та його проблеми. Франко наголошує на важливості селянської теми у творчості авторки, що і сформувало її світогляд⁹.

Дослідження показують, що Конопницька зверталася до різних жанрів, як у поезії, так і у прозі; розглядала багато тем – від патріотизму до соціальної справедливості. Її новели часто містять елементи критики соціальної нерівності та висвітлюють проблеми бідноти.

Дослідження творчості Марії Конопницької свідчать про її внесок у розвиток польської літератури та культури, а також про важливість її ідей для сучасного суспільства. Спільність тем і мотивів з іншими видатними письменниками свідчить про значення міжкультурного діалогу та впливу на формування національної свідомості.

⁷ V. Pachovskyi, *Tvorchist M. Konopnitskoi v perekladakh na ukrainsku movu* [v:] „Zhovten”, 1956, №7, s. 75.

⁸ *Spivachky zori providnoi: Lesia Ukrainka ta Mariia Konopnitska: virshi, uporiad. ta peredm.* Ya. Pavliuk, Kyiv 2002, s. 184.

⁹ I. Franko, *Mariia Konopnitska* [v:] *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, Kyiv 1981, t. 33, s. 375–383.

Невирішені питання. Попри внесок Русової та Конопницької у розвиток української культури, залишаються відкритими питання щодо їхніх концепцій у сучасному світі. Варто розглянути, як їхні ідеї можуть бути адаптовані до сучасних умов і як нові форми культурної спадщини можуть виникнути завдяки жіночому впливу.

Виклад матеріалу. Софія Русова була педагогом, активісткою, яка боролася за права жінок на освіту. Її концепція національного виховання базувалася на принципах патріотизму та любові до рідної культури. У своїх працях вона наголошувала на важливості формування національної свідомості через освіту, що робить її постать актуальною для сучасного суспільства. Русова також підкреслювала необхідність залучення жінок до професійної діяльності в освіті. Вона вважала, що жінки можуть стати фахівцями в різних сферах знань та будуть впливати на формування нових поколінь українців.

Софія Русова вважається основоположницею концепції національного дошкільного виховання. Її педагогічна діяльність була пов'язана з громадською у сфері підтримки жінок. Русова організувала притулок для емігрантів, яким керувала протягом кількох років, а також очолювала Жіночу українську раду та брала участь у Всесвітніх жіночих конгресах у таких містах, як Прага, Женева, Відень і Копенгаген. У своїй концепції національного виховання Русова наголошувала на необхідності виховання рідною мовою, вважаючи її найприроднішою для українських дітей. Вона сформулювала основні принципи національного виховання: родинне виховання; моральність та благочинність; пристосованість до природи дитини; відповідність особливостям та потребам своєї країни і нації.

Русова мала свій ідеал виховання – гармонійно розвинута особистість, що формується на любові та повазі до національних традицій. Її погляди заслуговують на увагу, адже містять елементи морального, дошкільного, розумового, сімейного, естетичного та трудового виховання, підготовки вчителів нової української школи.

Софія Русова вважається класиком українського дошкільного виховання, про що свідчать її праці: „Дошкільне виховання”, „Нові методи дошкільного виховання”, „Роль жінки у дошкільному вихованні”, „Нова школа соціального виховання”, „Теорія і практика дошкільного виховання”, „Націоналізація дошкільного виховання” та інші. Вона також була авторкою численних наукових і популярних журналів, у яких розглядалися педагогічні питання, зокрема дошкільної освіти.

Багато проблем детально розглянуто педагогом у працях, написаних на рідній землі, зокрема в численних публікаціях, які з’явилися в українських педагогічних журналах „Світло” (1910–1914 рр.) і „Вільна українська школа” (1917–1919 рр.), а також у її основному курсі лекцій „Дошкільне виховання”. Порівняльний аналіз творів дошкільної тематики доеміграційного та еміграційного періодів свідчить про те, що в 1920–1930-х роках Софія Русова завершила формування цілісної теорії дошкільного виховання, яка спирається на теоретичні основи та практичний досвід західних країн, адаптуючи їх до потреб національного виховання українських дітей. У працях „Колись і тепер”, „Нові методи дошкільного виховання” вона всебічно відповіла на питання про те, яким має бути дитячий садок в Україні, які методи слід використовувати, а також сформулювала вимоги до вихователів дошкільних закладів.

Дослідження творчості С. Русової підтверджують її статус як класика української педагогіки. Працюючи над проблемами дошкільного виховання, Русова в останні роки свого життя поступово зосереджувалася на загальнолюдських і національних складових виховання, що стало однією з характеристик її педагогічної спадщини. Її цікавили соціальні складові виховання та його новітні напрямки.

Вона вважала, що виховання як важлива соціальна функція, здатне змінити характер народу і стати чинником його національного самовизначення. Ця концепція є пріоритетною у багатьох творах С. Русової 1920–1930-х років. Як і в її працях довоєнного періоду та часів УНР, у творах міжвоєнної доби

відображені загальні засади побудови майбутньої української національної школи. Публікації 20–30-х років доповнюють і конкретизують їх, особливо щодо місця школи у незалежній Україні та цілей навчально-виховної діяльності відповідно до нових умов життя українського суспільства.

Завдяки безпосередній участі С. Русової були розроблені чіткі орієнтири для системи позашкільної освіти, здійснені дії для їх реалізації. Хоча під час незалежності України вона змогла розробити й частково реалізувати програму становлення різних форм позашкільної освіти, за межами України Русова зосередилася переважно на теоретичному обґрунтуванні всезагальної освіти та її ролі у морально-соціальному становленні молодого покоління.

Особливістю робіт педагогині міжвоєнного періоду є розгляд нових зарубіжних педагогічних ідей, що виникли завдяки розширенню міжнародних освітніх зв'язків. У цей час С. Русова виступала як глибокий знавець основних положень праць західноєвропейських вчених початку ХХ століття. Поділяючи багато їхніх ідей щодо національного характеру школи та індивідуалізації навчання та виховання, вона виступала проти бездумного копіювання чужих педагогічних систем¹⁰. У працях вона також розглядала питання теорії навчання, найповніше висвітлені в її „Дидактиці”.

Використовуючи описовий та історичний методи дослідження, Русова порівнювала погляди на зміст поняття „дидактика” представників різних епох і дійшла висновку про те, що дидактика є невід'ємною частиною педагогіки – „наукою про найкращі засоби навчання”. Вона визначала навчання як процес опанування матеріалу дитиною під керівництвом учителя.

Русова наголошувала на важливості використання наукових підходів філософії, соціальної психології та соціології в сучасній педагогіці. Вона стверджувала, що нове виховання повинно

¹⁰ L. Oriekhova, *Sofia Rusova: lnhvodydaktychni tekhnolohii* [v:] „Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia”, 2011, №4(2), s. 260–268.

базуватися на самостійному зусиллі дитини без зовнішнього тиску, адже це сприяє розвитку її здібностей і зміцненню волі.

Протягом останніх десятиліть свого життя Русова зосередилася на загальнолюдських і національних складових виховання. Вона вважала, що виховання є суспільною функцією, здатною вплинути на характер народу і сприяти його національному самовизначенню. Русова також визначала пріоритет виховання над навчанням, вважаючи його головним завданням школи як соціального інституту. Вона наводила приклади спартанської та афінської системи виховання, де навчання було другорядним.

Софія Русова також виокремлювала те, що дошкільне виховання важливе як міст між родиною та школою, де формуються життєві складові особистості. Її турбували проблеми загальної освіти та необхідність використання шкільних бібліотек, читальних залів і народних бібліотек для розвитку освіченості¹¹.

С. Русова була першою, хто створив національну концепцію дошкільного виховання з гуманістичним і демократичним підходом до дитини. У цій концепції головною стала гра дитини у природному рідномовному оточенні. Русова вважала, що діти повинні гратися без втручання дорослих – це і є суттю вільного виховання. Софія Русова залишила значну педагогічну спадщину, яка сьогодні також актуальна. Вона була справжньою українкою за духом і все своє життя присвятила служінню українському народу.

Марія Конопницька – одна з визначних постатей польської літератури, але її творчість має глибоке відношення до української культури. Її твори містять елементи народного фольклору, які відтворюють зв'язок між жінкою і культурною пам'яттю народу.

Марія Конопницька на початку своєї кар'єри проявила себе як авторка дитячої літератури, розглядала проблеми виховання та освіти дітей. Першими її творами стали вірші, які були опублі-

¹¹ *Pedahohichna spadshchyna Sofii Rusovoi ta suchasni problemy reformuvannia natsionalnoi osvity v Ukraini (z nahody 165-i richnytsi vid dnia narodzhennia vydatnoi prosvytytelky): materialy V Vseukrainskoi nauково-praktychnoi online-konferentsii, 18–19 liutoho 2021 r., Uman 2021, s. 234–235.*

ковані в різних журналах. Ці роботи зацікавили читачів своєю свіжістю та унікальними образами природи й людських почуттів. Серед своїх поетичних наставників Конопницька називала Адама Міцкевича та Юліуша Словацького. Також її надихали ідеї Жана Жака Руссо та Йоганна Генріха Песталоцці. Серед сучасників Конопницької були такі видатні особистості, як Б. Прус і Еліза Ожешко, з якою вона навчалася разом у молодості; Ожешко суттєво вплинула на формування її літературних смаків.

Перший дитячий твір Конопницької „Як діти з Бронув бавилися з Розалією” був опублікований у 1884 році. Згодом вона написала „Мою книжечку”, „Веселі хвилинки маленьких читачів”, „Вдома й у світі”, „Під травневим сонечком” та інші. Поезія Марії Конопницької вирізняється унікальним ліризмом і емоційністю. Вона вміло відтворювала радощі та печалі життя („Жнива”, „Косарі”, „Молотьба”), а також зображала природу в її красі („Весна”, „Ранок”, „Вечір”). Її твори навчали дітей розуміти життя живих істот і природи („Бджілка”, „Про що співає пташка”). Образи дітей у її поезії відзначаються життєрадісністю, допитливістю та чистотою думок. Конопницька майстерно передавала дитячі мрії та фантазії, показуючи їхні веселі ігри („Каток”, „За колесом”) і спроби наслідувати дорослих („Наш домик”, „Велике прання”).

Хоча в її поезії для дорослих іноді звучать нотки песимізму, твори для дітей пронизані оптимізмом. Її вірші часто мають сюжетну структуру, швидко змінюючи події, та містять живий діалог.

Поезія Конопницької близька до народної пісні. Вона використовує повтори, паралелізми, епічні початки та прийоми персоніфікації сил природи, що характерно для народної творчості. Деякі її твори повністю побудовані на дитячому фольклорі („Зайка”, „Пісенька про вовка”, „Лічилка”), а також часто використовуються звуконаслідувальні прийоми („Маленький трубаач”). Її вірші відзначаються багатством рим і ритму. У „Пісеньці про коваля” передано ритм ударів молота. Образність її творів походить з народної пісні, це надає їм мелодійності та ритмічного багатства інтонацій.

Марія Конопницька започаткувала новий жанр у польській літературі – віршовану казку та оповідання („Янек-мандрівник”, „Пригоди на лелеці”). У творі „Янек-мандрівник” описується самостійна подорож маленького хлопчика у великий світ. Віршована казка „По ягоди” є вільним перекладом книги шведської письменниці Елізи Бесков „Пригоди Пути в ягідному лісі”¹².

Казка Конопницької „Про гномів і сирітку Марисю” вплинула на розвиток польської дитячої літератури. У цьому творі майстерно поєднуються елементи фантастики та реалістичного життя. До виходу казки Конопницької лише одна книга подібного жанру, „Піноккіо” Карло Коллоді, була представлена у світовій літературі. Інші казки такого ж типу з’явилися майже одночасно: „Книга джунглів” Редьярда Кіплінга та „Чудові мандри Нільса Хольгерсона” Сельми Лагерлеф.

У казці польська письменниця використала сюжет про долю дівчинки-сироти, поширений у світовому фольклорі. Саме казка розповідає про реальну боротьбу селянина Скробека за виживання у ворожому світі. Його тяжка праця не приносить результату, але завдяки допомозі гномів та любові Марисі до людей він отримує достаток. У творі багато комічних сцен, які діти сприймають із задоволенням. Образ Марисі є одним із найпоетичніших у польській дитячій літературі.

Наслідуючи авторів Б. Пруса, Е. Ожешко та Г. Сенкевича, Конопницька звертається до жанру новели. Сюжети її новел прості, але драматичні, оскільки вони беруть натхнення з реального життя. Письменниця порушує теми безрадісного дитинства й соціальної несправедливості у своїх новелах („Зі зломом”), які є критикою суспільства за те, що воно позбавляє дітей радості й теплої материнської ласки¹³.

¹² *Nauka. Osvita. Molod: zb. materialiv XVI Vseukr. nauk. konf. studentiv ta molodykh naukovtsiv (Uman, 11 travnia 2023 r.)*, za red. O. Bezliudnoho; [redkol.: O. Baldyniuk, O. Braslavskaya, T. Hryhorenko ta in.], Uman 2023, s. 100–102.

¹³ *Ibidem*.

Іван Франко зазначав у своїй статті про Конопницьку: „Вона перш за все поетеса польського народу або ж краще сказати – польського селянства. Селянин і земля, що його годує, – польська земля є сталим осередком її світогляду”¹⁴. Обидві діячки наголошують на важливості жіночого голосу у суспільстві. Русова була зосереджена на освіті як засобі формування національної свідомості, Конопницька використовувала літературу для збереження народних традицій. Вони обидві боролися за участь жінок у суспільному житті та підтримували ідеї гендерної рівності.

Висновок. Вивчення поглядів Софії Русової та Марії Конопницької на роль жінки як носія культурної спадщини в Україні та Польщі демонструє те, наскільки важливе формування національної ідентичності та збереження культурних традицій. Обидві діячки виокремлювали виховання, освіту та культуру в житті суспільства, необхідність індивідуального підходу до виховання дітей у їхніх національних традиціях.

Софія Русова як фундаторка концепції національного дошкільного виховання, наголошувала на вихованні рідною мовою та формуванні моральних цінностей, що відповідали соціально-культурним вимогам часу. Принципи виховання С. Русової – родинне виховання і пристосованість до природи дитини – важливі й сьогодні.

Марія Конопницька через свою літературну діяльність зверталася до проблем виховання та освіти дітей, використовуючи поезію і прозу для передачі соціальних і моральних уроків. Її твори відзначаються ліризмом і оптимізмом, близькістю до народної творчості.

Обидві жінки сприяли розвитку національної освіти, брали участь у громадському житті, борючись за права жінок та дітей. Їхні погляди на виховання і роль жінки в суспільстві сприяли подальшим дослідженням у цій сфері.

Жінки як носії культурної спадщини є важливими чинниками для формування національної ідентичності. Погляди Софії

¹⁴ I. Franko, *op. cit.*, s. 380.

Русової та Марії Конопницької демонструють важливість освіти та літератури у збереженні культурних цінностей. Подальші дослідження можуть бути спрямованими на порівняння впливу С. Русової та М. Конопницької на сучасних українських жінок, аналізі їхніх ідей у глобальних тенденціях сфери гендерних досліджень та культурної політики.

References

- Biletskyi F., *Zhanrova svoieridnist realistychnoi povisti*, Dnipropetrovsk 1975.
- Bulakhovska Yu., *Lesia Ukrainka i Mariia Konopnitska (porivnialno-typologichne zistavlennia)* [v:] „Sich”, 2010, №12, s. 40–45.
- Franko I., *Mariia Konopnitska* [v:] *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, Kyiv 1981, t. 33, s. 375–383.
- Nauka. Osvita. Molod: zb. materialiv XVI Vseukr. nauk. konf. studentiv ta molodykh naukovtsiv (Uman, 11 travnia 2023 r.)*, za red. O. Bezliudnoho; [redkol.: O. Baldyniuk, O. Braslavska, T. Hryhorenko ta in.], Uman 2023.
- Oriekhova L., *Sofia Rusova: linhvodydaktychni tekhnolohii* [v:] „Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia”, 2011, №4(2), s. 260–268.
- Pachovskyi V., *Tvorchist M. Konopnitskoi v perekladakh na ukrainsku movu* [v:] „Zhovten”, 1956, №7.
- Pedahohichna spadshchyna Sofii Rusovoi ta suchasni problemy reformuvannia natsionalnoi osvity v Ukraini (z nahody 165-i richnytsi vid dnia narodzhennia vydatnoi prosvitytelky): materialy V Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi online-konferentsii, 18–19 liutoho 2021 r.*, Uman 2021.
- Pinchuk I., *Osvitnia diialnist i pedahohichni pohliady S. Rusovoi: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01*, Kyiv 1994.
- Rusova S., *Doshkilne vykhovannia*, Katerynoslav 1918.
- Rusova S., *Natsionalizatsiia doshkilnoho vykhovannia* [v:] „Svitlo”, 1913, kn. 5, s. 15–22.
- Sofia Rusova – pedahoh, derzhavnyi diiach, prosvitytel: do 155-richchia vid dnia narodzhennia: biobibliohr. pokazhch, uporiad. A. Dorkenu, T. Loha; nauk. red. P. Rohova, A. Dorkenu; nauk. konsultant, avt. vstup. st. Ye. Kovalenko*, Kyiv 2010.
- Spivachky zori providnoi: Lesia Ukrainka ta Mariia Konopnitska: virshi, uporiad. ta peredm. Ya. Pavliuk*, Kyiv 2002.